

मुले कायमस्वरूपी शिकतात

अलीकडे मज्जाशास्त्रीय नवनव्या संशोधनांतून जी माहिती उपलब्ध झाली आहे त्यांत मेंदूची विविध कार्ये कशी होतात आणि ती कार्ये घडवून आणणारी मेंदूची रचना कशी असते , याची बरीचशी स्पष्ट कल्पना माणसाला आली आहे. जन्मापासून अखेरपर्यंत मनुष्य जे जे शिकतो त्याच्या आधारे तो आपले सारे जीवन व्यतित करित असतो. आणि मुख्य म्हणजे, या दोन्ही प्रक्रियांवर म्हणजे शिकणे आणि जीवन जगणे , यांवर मेंदूचेच स्वामित्व असते.

जीवन आणि शिक्षण यांचा खूप घनिष्ठ संबंध आहे. सतत शिकणे हाच मुळी जीवनाचा स्थायिभाव असतो असा ज्ञानग्रहणविषयक मज्जाशास्त्राचा दाखला आहे. तसेच शिकलेल्या गोष्टींचा वापर करणे हीच शिक्षणाची जीवनात होणारी परिणती असते. त्यामुळे प्रगल्भ जीवन जगण्यासाठी, साहजिकच, जे जे आपण शिकतो ते ते कायमस्वरूपी टिकण्याची गरज असते.

शिकलेले कायमस्वरूपी टिकणे , याचा मेंदूच्या कार्याच्या संदर्भातील अर्थ असा की शिकलेले आपल्या दीर्घकालीन स्मृतीत जाऊन बसते. माणसाला दोन स्तरांवरच्या स्मृतीक्षमता उपजतच प्राप्त झालेल्या असतात. एक , अल्पकालीन स्मृती आणि दुसरी दीर्घकालीन स्मृती. आपल्या दैनंदिन जीवनातील घडणाऱ्या अनेक गोष्टी घडताक्षणीच अल्पकालीन स्मृतीत जाऊन बसतात. थोड्याशा काळाने त्या आपण आठवू शकतो. परंतु कालांतराने त्या आपण विसरून जातो. पुढे मेंदूला ताण देऊनही त्या आठवत नाहीत. याच्या उलट काही गोष्टी कायमच्याच आपल्या मनःपटलावर कोरल्या जातात. जेव्हा जेव्हा त्यांची गरज लागते तेव्हा तेव्हा त्या आपण स्मरणात आणू शकतो आणि मग आवश्यकतेनुसार त्यांचा , त्या त्या वेळी , वापर करू शकतो. या स्मरणशक्तीला दीर्घकालीन स्मरणशक्ती किंवा स्मृती असे म्हणता येईल.

दीर्घकालीन किंवा कायमस्वरूपी स्मृतीचे वैशिष्ट्य असे की सर्वच गोष्टी त्यात जाऊन बसत नाहीत. जेव्हा एखादा तीव्र भावनिक आघात होतो तेव्हा तो अशा कायम स्मरणात जाऊन बसतो. अथवा , लहानपणी अतिशय प्रयत्नपूर्वक स्वतः शिकलेले एखादे कौशल्यही कायम स्मरणात जाऊन बसते. उदाहरणार्थ सायकल चालवायला शिकलेले कौशल्य किंवा पोहण्याचे कौशल्य हे मध्यंतरीच्या काळात वापरले गेले नाही तरी ते अनेक वर्षांनंतरही उपयोगात आणता येते.

आपल्या शिक्षणपद्धतीत स्मरणशक्तीला अनिवार्य महत्त्व असले तरी बहुतेक मुले बहुतेक गोष्टी दीर्घकाळ स्मरणात ठेवण्याच्या बाबतीत अयशस्वी होतात. सामान्यतः मेंदूच्या स्मरणक्षमतेच्या बाबतीत असे आढळून येते की वाचून , ऐकून किंवा घोकून शिकलेले फार काळ स्मरणात राहत नाही. त्यापेक्षा पाहून शिकलेले आणि त्याहीपेक्षा हाताळून किंवा करून शिकलेले अधिक काळ स्मरणात राहते.

लहान वयांत घेतलेले शिक्षण ही जीवनभरची बेगमी ठरायची असेल तर शिक्षणाच्या आशयाच्या उपयुक्ततेइतकेच शिक्षणाच्या पद्धतीचे महत्त्व आहे. मुलांना कृतिशील अनुभवांच्याद्वारे शिकायला मिळाले तर ते शिकणे दीर्घकाळ स्मरणात राहण्याची शक्यता अधिक असते. समजून शिकले तर ते घोकून शिकलेल्या गोष्टींपेक्षा अधिक स्मरणात राहते ; आणि हवे तेव्हा आपल्या वागणुकीत किंवा विचारांत अवतरते. शिक्षण हे जीवनासाठी असते असा जीवन आणि शिक्षण यांचा साध्य-साधन संबंध आपल्याला अभिप्रेत असेल तर , शिक्षण हे कायमस्वरूपी टिकणारे असावे लागते. आणि तरच घेतलेले शिक्षण हे जीवनाची लय सांभाळू शकते. शिक्षण हे जीवनासाठी असेल तर ते जीवनातून किंवा जीवनाकरवी होण्याची गरज असते. दैनंदिन जीवनांतील जिते-जागते अनुभव जर शिक्षणातील मानस-आकृतिबंध तयार होण्यासाठी , उपलब्ध झाले तर ते कायमस्वरूपी टिकणारे असे असतात. यासाठी जीवनातील लहान-मोठ्या आणि विविध स्वरूपाच्या अनुभवांचे कृतिशील रूप वर्गामधील स्वयंशिक्षणाचा आधार म्हणून आणावे लागतील. वर्गामधील साधने आणि उपक्रम यांमध्ये असे अनुभव परावर्तित करून वर्गातील शिक्षणास योग्य असे त्यांचे रूप करावे लागेल. शाळांतील शिक्षणव्यवहार हा असा विद्यार्थ्यांच्या जीवनव्यवहाराशी निगडित करायला हवा. असे झाले तर कायमस्वरूपी शिक्षणाची मुहूर्तमेढ रोवता येईल.

शिक्षण हे जर कायमस्वरूपी नसेल तर ते निखालसपणे निरुपयोगी ठरेल. त्यामुळे पालकांनी शाळांना कायमस्वरूपी शिक्षणाच्या पद्धती अवलंबण्यासाठी प्रवृत्त केले पाहिजे. पालकांनी शाळांकडे अशी मागणी करीत राहिले पाहिजे. शाळांच्या शिक्षणपद्धतींतील उणिवा पालकांना आपल्या घरच्या घरीही भरून काढता येतील. मुलांना कसे शिकवता येईल याचेच शिक्षण पालक घेऊ शकतात. अगदी मुलांसारखे स्वयंशिक्षणाच्या पद्धतींनी, असे शिक्षण ते घेऊ शकतात. थोडीशी सवड , थोडीशी इच्छाशक्ती आणि थोडीशी याविषयीची माहिती यांच्या साहाय्याने पालक आपले शिक्षण आपणच करू शकतात.

